Ο Παπαδιαμάντης και οι γραικύλοι - η άρνηση της ταυτότητας (Φώτιος Δημητρακόπουλος, καθηγ. Βυζαντινής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών)

Categories : ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Date : 12 Σεπτεμβρίου, 2016

Με αφορμή την έναρξη της νέας σχολικής χρονιάς. Ο αναγνώστης του κειμένου θα αντιληφθεί εύκολα την απόσταση μεταξύ του πνεύματος του Παπαδιαμάντη και του πνεύματος που επικρατεί πια στα σχολεία μας. (Η ΑΛΛΗ ΟΨΙΣ)

«*τούτ᾽ ἡ χώρα ποὺ ἀνεμίζει τοὺς ἀμέτρητους γραικύλους*», Νίκος Καρούζος

Ὁ τελευταῖος γραικυλισμὸς ὡς νόσημα τῆς ἑλληνικῆς διανόησης ἀπορρέει ἀπὸ ἕνα παλαιὸ σύμπτωμα μειονεξίας ἀπέναντι στὴ Δύση, συνοδευόμενο μὲ αἴσθημα προκατάληψης κατὰ τοῦ Βυζαντίου, ἕνεκα παντελοῦς ἀγνοίας τῆς ἑλληνορθόδοξης θέασης τοῦ κόσμου. Τὸ νόσημα παρουσιάζει συγκεκριμένα παθολογικὰ φαινόμενα, ποὺ τὰ ἀποτυπώνει ὁλοκάθαρα ὁ Παπαδιαμάντης στὸ ἀτελὲς μυθιστόρημά του «Τὸ λάβαρον», καὶ προσβάλλει κυρίως τοὺς νεοέλληνες λογίους, διανοουμένους καὶ πολιτικούς. Ὡς ἰδεολογικὸ σύνδρομο ἐμφανίζεται γενικῶς ὡς κρίση ταυτότητας, ὡς ἀπόρριψη τῶν ἡμετέρων καὶ θαυμασμὸς τῶν ἀλλοτρίων, ἤγουν ὡς πλέγμα ἐθνικοῦ αἰσθήματος κατωτερότητας. Ὁ γραικυλισμὸς ἐμφανίζεται καὶ ὡς ὀξεῖα μορφὴ τῆς χρονίου νόσου τοῦ μιμητισμοῦ καὶ τῆς ξενομανίας, ἀκυρώνει τὸν πατριωτισμό, παραλύει τὸ ἐθνικὸ φρόνημα, καταργεῖ κάθε ἐθνικὴ θεωρία, συχνὰ ὁδηγεῖ τὰ θύματά του νὰ μεταβληθοῦν σὲ ἄτυπους ἐξωμότες. Ἐν ἄλλοις λόγοις βρίσκεται στὸν ἀντίποδα τοῦ σωβινισμοῦ.

Στὸ παπαδιαμαντικὸ κείμενο, πέρα ἀπὸ τὴν ἀπερίφραστη, γνωστὴ ρήση ποὺ περιέχεται στὸ προοίμιο τοῦ διηγήματος «Λαμπριάτικος ψάλτης» γιὰ τοὺς «γραικύλους τῆς σήμερον», εἶναι διάσπαρτες οἱ ἀντιδυτικές του ἀπόψεις, ὅπως θὰ δοῦμε, ὅμως, μόνον στὸ Κεφάλαιον Η΄ τοῦ «Λαβάρου» ἔχουμε μία ὁλοκληρωμένη περιγραφὴ ἑνὸς γραικύλου.

Δὲν εἴχανε κλείσει ἕξι χρόνια ἀπὸ τότε ποὺ ὁ Παπαδιαμάντης πρωτοδημοσίευσε διήγημα, τὸ ἑορταστικὸ χριστουγεννιάτικο «Τὸ Χριστόψωμο» στὴν ἐφημ. «Ἐφημερίς», 26 Δεκ. 1887, ἴσαμε τὴ δημοσίευση τοῦ «Λαμπριάτικου ψάλτη» στὴν

ἐφημ. «Ἀκρόπολις», 27-31 Μαρτίου 1893. Εἰκοσιεφτὰ διηγήματα σὲ πεντέμισυ χρόνια, τὰ περισσότερα στὶς δύο παραπάνω ἐφημερίδες καὶ στὸ περιοδικὸ «Ἑστία», στὸ μεγαλύτερο μέρος τους μὲ ὑπόθεση συνδεδεμένη μὲ τὸ δωδεκαήμερο τῶν Χριστουγέννων ἢ τὸ Πάσχα, καὶ δημοσιευμένο τὶς μέρες τῶν γιορτῶν. Τὸ ἑορταστικὸ-θρησκευτικὸ-περιεχόμενο τῶν διηγημάτων ὡς ἐξωτερικὸ αἴτιο, κι ἡ ζήλια ὡς ἀφανὴς λόγος ἐπίκρισης, εἶχαν κάνει κάποιους κριτικοὺς νὰ δηλώσουν τὴ δυσφορία τους ἔναντι τοῦ Παπαδιαμάντη. Σ’ αὐτοὺς ἀπαντᾶ στὸν πρόλογό του ὁ κυρ-Ἀλέξανδρος, ἤπια, ἀλλὰ καὶ εἰρωνικά, καὶ μὲ ἀρκετὸ θυμὸ πρὸς τὸ τέλος. Μνημονεύει τὴ συγγραφική του πρόθεση, τὶς πηγὲς τῆς ἔμπνευσής του, τὸ ἀναγνωστικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζουν τὰ διηγήματά του, τὴν ἔλλειψη ἐπιζητημένης καὶ βεβιασμένης ὑπόθεσης ἢ πλοκῆς, τὴν ἄντληση τῆς θεματικῆς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα χωρὶς κάτι τὸ ἀπίθανο, καί, τέλος, πὼς ἐργάζεται ὁ ἴδιος ὡς δημιουργός.

Ὁ Παπαδιαμάντης συνεχίζει ὑπογραμμίζοντας τὰ σημεῖα ποὺ ἐνοχλοῦν τοὺς ἐπικριτές του: ἡ θρησκευτικὴ ὑπόθεση τῶν ἔργων του, ἡ ἄποψή του περὶ συνεχείας τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ μέσου τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαίωνα, ἡ ἀδιαφορία του γιὰ τὸν κακῶς νοούμενο ἐκπολιτισμὸ καὶ τὴν πρόοδο. Ἀλλὰ ἐκεῖ ποὺ ἐπιτίθεται λαῦρος ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι στὰ συμπτώματα τοῦ γραικυλισμοῦ, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν μιμητισμὸ καὶ τὴν ξενομανία.

Συχνὰ παρατηροῦμε στὸ παπαδιαμαντικὸ κείμενο ὅτι ὁ συγγραφέας ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ εἰσέρχεται στὴ νοοτροπία τοῦ ἄλλου ἢ τῶν ἄλλων καὶ νὰ ὁμιλεῖ μὲ τοὺς δικούς τους ὅρους. Αὐτὸ προσδίδει τὴ χαρακτηριστικὴ καὶ μὴ καταπιεστικὴ ἀντιρρητικὴ ἄνεση στὸ κείμενο καὶ ἐπιτρέπει στὸν Παπαδιαμάντη νὰ ἀποδεικνύει ἐνίοτε στοὺς ἄλλους ἀκόμη καὶ πῶς θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι «συνεπεῖς πρὸς ἑαυτούς».

Τί μιμοῦνται μετὰ μανίας οἱ γραικύλοι τῆς ἐποχῆς του; Τὴν ἀθεΐα καὶ τὸν κοσμοπολιτισμό. «Μὴ θρησκευτικὰ πρὸς Θεοῦ! Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν εἶναι Βυζαντινοί, ἐννοήσατε; Οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι κατ’εὐθεῖαν διάδοχοι τῶν ἀρχαίων. Ἔπειτα ἐπολιτίσθησαν, ἐπροώδευσαν καὶ αὐτοὶ συμβαδίζουν μὲ ἄλλα ἔθνη». Ἡ εἰρωνικὴ αὐτὴ δήλωση τοῦ Παπαδιαμάντη στρέφεται γενικῶς κατὰ τοῦ πνεύματος τῶν καιρῶν, τὴν παραγνώριση καὶ περιφρόνηση τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς ὀρθόδοξης ἀντίληψης, πνεῦμα ἀκόμα κυρίαρχο παρὰ τὸ ὅτι εἶχε πρὸ ἐτῶν ἐκδοθεῖ ἡ «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» τοῦ Παπαρηγόπουλου. Ἀλλὰ τὸ 1866 εἶχε ἐκδοθεῖ «Ἡ Πάπισσα Ἰωάννα» τοῦ Ροΐδη καὶ τὸ 1877 «Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης» τοῦ Κλέωνος Ραγκαβῆ καὶ ἐνῷ ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι τὸν δεύτερο ὑπονοεῖ ὁ Παπαδιαμάντης, φρονῶ ὅτι κατὰ συμφυρμὸ καὶ τοὺς δύο ἔχει κατὰ νοῦν στὸ προοίμιο τοῦ διηγήματος «Λαμπριάτικος ψάλτης», ὅταν ἀναφέρει τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν Ἰουλιανό, γράφοντας: «ὅταν συγγραφεὺς ἄλλος, καὶ ἄλλης περιωπῆς, δημοσιεύσας πρὸ ἐτῶν ἱστορικο – φανταστικὸν δράμα, ὅπου προέτασσε χυδαῖα ἀληθῶς προλεγόμενα, δι’ ὧν ὕβριζε βαναύσως τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων του». Μόνον, ἐξάλλου, ὁ Ροΐδης, διακριτικὰ

καὶ ἀσχολίαστα, εἰρωνεύτηκε καὶ τὸ αἴσθημα «εὐγνωμοσύνης πρὸς τὴν λυτρώσασαν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ ξένου ζυγοῦ Ἐκκλησίαν, δι’ ἧς ἠλπίζομεν τάχιον ἢ βράδιον καὶ τὴν πραγματοποίησιν τῆς μεγάλης ἰδέας, τὴν ἀπελευθέρωσιν δηλαδὴ τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας».

Ὁ Παπαδιαμάντης, στὸ προοίμιό του, ἀπαντᾶ: «Δία νὰ δώσωμεν πέρας εἰς τὸ προοίμιον αὐτό, θὰ εἴπωμεν μὲ δύο λέξεις ὅτι: Τὸ σημερινὸν ἔθνος δὲν ἐπῆγε, δυστυχῶς, τόσον ἐμπρός, ὅσον λέγουν αὐτοί. Τὸ ἔθνος τὸ ἑλληνικόν, τὸ δοῦλον τουλάχιστον, εἶναι ἀκόμη πολὺ ὀπίσω, καὶ τὸ ἐλεύθερον δὲν δύναται νὰ τρέξη ἀρκετὰ ἐμπρός, χωρὶς τὸ ὅλον νὰ διασπαραχθῆ ὡς διασπαράσσεται, φεῦ! ἤδη. Ὁ τρέχων πρέ- πει νὰ περιμένη καὶ τὸν ἑπόμενον, ἐὰν θέλη νὰ τρέχη, ὁ ἐλεύθερος πρέπει νὰ βοηθῆ τὸν δεσμώτην ἢ νὰ τὸν ἀνακουφίζη. Ὅσον παρέρχεται ὁ χρόνος, τόσον τὸ ἐλεύθερον ἔθνος καθίσταται, οἶμοι! Ἀνικανώτερον, ὅπως δώση χεῖρα βοηθείας εἰς τὸ δοῦλον ἔθνος. Ἄγγλος ἢ Γερμανὸς ἢ Γάλλος δύναται νὰ εἶναι κοσμοπολίτης ἢ ἀναρχικὸς ἢ ἄθεος ἢ ὁτιδήποτε. Ἔκαμε τὸ πατριωτικὸν χρέος του, ἔκτισε μεγάλην πατρίδα. Τώρα εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐπαγγέλεται χάριν πολυτελείας τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀπαισιοδοξίαν. Ἀλλὰ Γραικύλος τῆς σήμερον ὅστις θέλη νὰ κάμη δημοσία τὸν ἄθεον ἢ τὸν κοσμοπολίτην, ὁμοιάζει μὲ νάνον ἀνορθούμενον ἐπ’ ἄκρων ὀνύχων καὶ τανυόμενον νὰ φθάση εἰς τὸ ὕψος καὶ φανῆ καὶ αὐτὸς γίγας. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ δοῦλον, ἀλλ’ οὐδὲν ἧττον καὶ τὸ ἐλεύθερον ἔχη καὶ θὰ ἔχη διὰ παντὸς ἀνάγκην τῆς θρησκείας του».

Συμπεράσματα: ἡ ἀθεΐα, ἡ ἀπόρριψη τῶν θρησκευτικῶν, συνεπιφέρει τὴν ἀπόρριψη τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀνάγει τὴν διαδοχὴ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων κατ’ εὐθεῖαν στοὺς ἀρχαίους. Δὲν εἶναι τυχαία καθόλου ἡ χρήση τῶν ὅρων, ἂν καὶ δὲν ἔχη καθόλου προσεχθεῖ, στὸν Παπαδιαμάντη: «τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος», οἱ «Βυζαντινοί», οἱ «ἀρχαῖοι», ἡ προσπάθεια καθορισμοῦ δηλαδὴ ἐθνικῆς ταυτότητας, κάτι τὸ ὁποῖο δὲν ἴσχυε καὶ δὲν ἐνδιέφερε τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ ἀρχαίους μας προγόνους. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ κοσμοπολιτισμός, ὅτι δὲν ζοῦμε πιὰ στὶς μικρές μας πατρίδες ἀλλὰ στὸν κόσμο ὁλάκερο. Στὴν «Ἀπάντησιν εἰς τὸν Ζ. τῆς «Ἐφημερίδος» τὸ 1891 φαίνεται σαφῶς τί ἐννοεῖ λέγοντας «κοσμοπολίτης» ὁ Παπαδιαμάντης: «ἐννόει ἁπλῶς, καθὼς ἐγὼ τὸ ἡρμήνευσα, ὅτι φεύγω ἐνίοτε ἀπὸ τὸν τόπο τῆς γεννήσεώς μου καὶ δὲν προσκολλῶμαι ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας μου. Ἔγραψεν Ἀμερικανός, ἀντὶ νὰ γράψη κοσμοπολίτης». Ἑπομένως, κοσμοπολιτισμὸς γιὰ τὸν Ἕλληνα σημαίνει καὶ ἀδιαφορία περὶ τὰ πάτρια, δὲν εἶναι μόνον ἐγκατάλειψη τῆς ἐμμονῆς στὴν ἐντοπιότητα, εἶναι ἄρνηση ἐπιτέλεσης τοῦ πατριωτικοῦ χρέους νὰ κτίσει μεγάλη πατρίδα. Ἀντιθέτως, γιὰ τοὺς Εὐρωπαίους, Ἄγγλους, Γερμανούς, Γάλλους, ἡ ἀθεΐα, ὁ ἀναρχισμός, ὁ κοσμοπολιτισμὸς εἶναι πολυτέλεια τὴν ὁποία ἔχουν τὴν ἐλευθερία νὰ ἐπαγγέλονται, ἐνῷ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θὰ ἔχει διὰ παντὸς ἀνάγκη τῆς θρησκείας του.

Πρὸς ἄρσιν πάσης παρεξηγήσεως πρέπει νὰ λεχθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δὲν

ἦταν κανενὸς εἴδους ἐμμανὴς σωβινιστής, ἀποκλειστικός, ξενοφοβικός. Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος γράφει στὸ προοίμιο τοῦ «Λαμπριάτικου ψάλτη» ὅτι «ἐν πρώτοις, καλὸν θὰ ἦτο νὰ διακρίνωμεν ὅ,τι πράγματι εἶναι ξενισμὸς ἀπὸ ὅ,τι δύναται νὰ εἶναι, ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, κοινὸν εἰς πάντα τὰ ἔθνη». Οὔτε, ἂς ποῦμε στὰ λογοτεχνικά του χρέη, ἔπαυσε νὰ διαβάζει καὶ νὰ παραπέμπει στὸν Βύρωνα, τὸν Μίλτωνα, τὸν Σέξπηρ, τὸν Θερβάντες, οὔτε φυσικὰ ἀγνοοῦσε τὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία ἢ εἰδησεογραφία, αὐτὸς ὁ ἐργαζόμενος ὡς μεταφραστὴς εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων, περιοδικῶν καὶ ἄλλων ἐντύπων. Καὶ αὐτὴ ἡ ἔλλειψη προγραφῶν στὸν Παπαδιαμάντη δὲν ἀφορᾶ μόνον στὴν εἰκόνα τῶν Εὐρωπαίων, ἀλλὰ καὶ στὴν εἰκόνα τῶν Τούρκων, ἂς θυμηθοῦμε τὸν «Ξεπεσμένο δερβίση» καὶ τὸ ἄρθρο του «Αἱ Ἀθῆναι ὡς ἀνατολικὴ πόλις». Μ’ ἄλλα λόγια, τὸ καλὸ δὲν ἀνθεῖ μόνο στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ κακὸ στὰ ξένα, οὔτε ὅμως καὶ ἀντίστροφα, δὲν εἶναι ὅμορφο καὶ καλὸ ὅ,τι ἔρχεται ἀπὸ τὴν προηγμένη Δύση, καὶ ἄσχημο καὶ κακὸ ὅ,τι ἔχουμε στὴν Ἑλλάδα! Σὲ καμμιὰ ἀπὸ τὶς δύο θέσεις δὲν βρίσκεται ὁ Παπαδιαμάντης, ἐνῷ στὴν πρώτη βρίσκονται οἱ πατριδοκάπηλοι σωβινιστὲς καὶ στὴ δεύτερη οἱ συμπλεγματικοὶ γραικύλοι.

Ὡς γνήσιος ὀρθόδοξος ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἐξεγείρεται ἀπὸ τὴν παρατήρηση ὅτι ὑπάρχει ἁμαρτία, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν δόλο καὶ τὴν ὑποκρισία. Ἂς ποῦμε, ἡ Χριστίνα ἡ δασκάλα στὸ «Χωρὶς στεφάνι» εἶναι μία ἁμαρτωλὴ ἀστεφάνωτη, ἀλλὰ σώζεται ἀπὸ τὴν ἀγάπη ποὺ ἔδειχνε, παρὰ τὸν δακτυλοδεικτούμενο βίο της δίπλα σ’ ἕναν ἄθλιο πολιτικάντη ποὺ ἔχει μάθει νὰ ἐκμεταλλεύεται τοὺς πάντες. Βλέπει λοιπὸν καὶ τὰ δικά μας ἐλαττώματα καὶ τὴν ἁμαρτία στὴ δική μας κοινωνία, ὅμως γνωρίζει ὅτι τὸ πολιτικὸ πρόβλημά μας εἶναι ὅτι εἴμαστε ἀνάμεσα στὸν λατινικὸ δόλο καὶ στὴν τουρκικὴ βία, ποὺ μᾶς καταδυναστεύουν· ἔτσι γράφει στὸ ἄρθρο τοῦ «ὁ Μπάυρων» λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1896, δανειζόμενος ἕνα στίχο τοῦ βρετανοῦ ποιητῆ: «Ἡ τουρκικὴ βία καὶ ὁ λατινικὸς δόλος!» Αἱ λέξεις αὗται δὲν εἶναι ἱστορικὸν σύμβολον, παραστατικὸν τοῦ πολυπαθοῦς Ἑλληνισμοῦ;
Πόσον ἐνδομύχως ἠσθάνετο καὶ κατενόει ὁ μέγας Βρετανὸς τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος, τὴν τότε καὶ τὴν διαρκῆ καὶ τὴν παντοτινήν! Καὶ πόσον ἀπέχομεν ἡμεῖς νὰ τὴν ἐνοήσωμεν καὶ νὰ τὴν αἰσθανθῶμεν!» Αὐτὴ ἡ θέση του, ἡ σαφῶς, ἀλλὰ καὶ ἐπιλεκτικὰ ἀντιδυτική, μένει ὡς τὸ τέλος, ὅπως γιὰ παράδειγμα γράφει τὸ 1907, στὸ σπουδαῖο ἄρθρο του «Γλῶσσα καὶ Κοινωνία»: «Δὲν ἔπαυσαν τ’ ἄχυρα καὶ τὰ σκύβαλα τοῦ πολιτισμοῦ νὰ μᾶς ἔρχονται διαρκῶς μὲ τὴν πνοὴν τῶν ἀνέμων. Ὅλοι οἱ ἀργέσται καὶ οἱ ζέφυροι καὶ οἱ ἰάπυγες μᾶς φέρνουν τ’ ἀπορρίμματα, τὰ καθάρματα τῶν δογμάτων καὶ τῶν θεωριῶν, τῶν μεθόδων καὶ τῶν τρόπων, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἕξεων ἀπὸ τὴν Ἑσπερίαν». Οὔτε, στὸ ἴδιο ἄρθρο, ἔχει ξεχάσει τὸν Ροΐδη: «Δὲν ἠξεύρω γιατί, πρὸ χρόνων, ὅταν ἐσκεπτόμην ἂν ἔπρεπε νὰ γράψω τὴν παροῦσαν μελέτην, ἐσχεδίαζα νὰ τὴν ἐπιγράψω «Τὰ ξόανα». Διατὶ ἄρα; Μήπως ἐσκόπουν ν’ ἀπαντήσω εἰς «Τὰ εἴδωλα» τοῦ μακαρίτου Ροΐδου;». Καὶ σ’ ἕνα ἄλλο, θρησκευτικό, αὐτὴ τὴ φορὰ ἄρθρο γιὰ τὸ Μεγάλο Σάββατο, στὰ ἴδια χρόνια, τὸ 1892, περιλαβαίνει τὸν Ροΐδη καὶ τὴν Πάπισσα, ἀλλὰ καὶ τὸν νεαρὸ λογογράφο, ἀνώνυμα, ποὺ εἶναι ὁ Ξενοπουλος. Πολλὰ θὰ εἶχε κανεὶς νὰ ἀποδελτιώσει ἀπὸ τὰ ἄρθρα τοῦ

Παπαδιαμάντη. Θὰ ἀρκεσθῶ νὰ παραθέσω ὅμως ἀπὸ ἕνα ἄρθρο τοῦ 1900, «Ἡ διορθωσιομανία καὶ τὰ θύματά της», τὰ ἀκόλουθα: «Τὸ μεταλλεῖον τῆς ποιήσεως τῆς ἀνατολικῆς εἶναι ἄλλο, καὶ οἱ τρόποι, αἱ μεταφοραὶ καὶ εἰκόνες τῆς γλώσσης τῶν Ἱερῶν Γραφῶν δὲν θὰ γίνωσι ποτὲ νεωτερικαὶ οὔτε δυτικαί».

Ἀλλὰ τί γίνεται μὲ τὸν νεαρὸ Παπαδιαμάντη τῶν μυθιστορημάτων; Στὴ «Μετανάστιν» τὸ μόνο ποὺ δείχνει μία ἐπιφύλαξη πρὸς τὸ δυτικὸ πνεῦμα εἶναι στὴν ἀρχή, μία φράση τοῦ γέρου ναυτικοῦ στὸν γιὸ τοῦ Ζέννα: «νομίζεις ὅτι αἱ νέαι ὅσαι ἀνετράφησαν εἰς τὴν Εὐρώπην, λαμβάνουν ὑπὸ σπουδαίαν σκέψιν τὴν γνώμην τῶν γονέων τῶν προκειμένου περὶ γάμου; Εἶσαι πολὺ μακράν».

Ὅπως ὅλοι ξέρουμε, ἡ ἀντιδυτικὴ στάση τοῦ Παπαδιαμάντη γίνεται ὁλοφάνερη στὰ δύο του ἐπόμενα ἔργα, στοὺς «Ἐμπόρους τῶν ἐθνῶν» καὶ στὴ «Γυφτοπούλα». Οἱ δύο σελίδες ποὺ δείχνουν τὸν ἐνετικὸ κυνισμό, πολιτικό, οἰκονομικό, θρησκευτικό, εἶναι χαρακτηριστικές: «ὁ λέων τοῦ Ἁγίου Μάρκου βουλιμιᾶ. – Ἀκονᾶ τοὺς ὀδόντας του – Χρυσόν, χρυσόν! Ἡ Βενετία μόνη εὗρε τὴν φιλοσοφικὴν λίθον. – Τὰ ἔντομα πετῶσι διὰ τὰ στρουθία, τὰ στρουθία διὰ τὸν ἱέρακα. – Καὶ τὰ ἔθνη διὰ τὴν Βενετίαν. – Ἀλλὰ τὰ ἔθνη δὲν πετῶσι. – Διότι ἡ Βενετία ἔκοψε τὰ φτερά των. – Ἡ Βενετία πωλεῖ τὸν Χριστὸν καὶ ἀγοράζει τὸν Μωάμεθ. – Θὰ κάμη καλὰ νὰ τοὺς πωλήση καὶ τοὺς δύο. – Ἀρκεῖ νὰ εὕρη συμφέρουσαν τιμήν». Καὶ ἀκόμη, ἀπὸ τὴν καταδίκη της Βενετίας, στὴν καταδίκη της πολιτικῆς καὶ τῶν πολιτικῶν:

«Τί ἐζήτει ἡ Βενετία πέμπουσα τοὺς στόλους τούτους εἰς τὸ Αἰγαῖον; Ὅ,τι ζητεῖ ὁ σφαγεὺς παρὰ τοῦ θύματος, τὰς σάρκας αὐτοῦ, ἵνα κορέση τὴν πεῖναν του. Διατὶ αἱ ἰδιωτικαὶ αὗται καὶ κεκυρωμέναι μὲ τὰ σήματα τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐπιχειρήσεις; Διατὶ οἱ τοσοῦτοι ἐργολάβοι τῶν κατακτήσεων, τῶν ὡς διὰ δημοπρασίας ἐκτελουμένων; Ἡ Βενετία προσηγόρευεν ἑαυτὴν Πολιτείαν, καὶ εἶχεν υἱοὺς τυράννους. Τοῖς ἔδιδε τὸ χρῖσμα της καὶ τοὺς ἔπεμπεν ἵνα κατακυριεύσωσιν τῆς γῆς. Ἡ γενεαλογία τῆς πολιτικῆς εἶναι συνεχὴς καὶ γνησία κατὰ τοὺς προγόνους. Ἡ ἀργία ἐγέννησε τὴν πενίαν. Ἡ πενία ἔτεκε τὴν πεῖναν. Ἡ πεῖνα παρήγαγε τὴν ὄρεξιν. Ἡ ὄρεξις ἐγέννησε τὴν αὐθαιρεσίαν. Ἡ αὐθαιρεσία ἐγέννησε τὴν ληστείαν. Ἡ ληστεία ἐγέννησε τὴν πολιτική. Ἰδοὺ ἡ αὐθεντικὴ καταγωγὴ τοῦ τέρατος τούτου. Τότε καὶ τώρα, πάντοτε ἡ αὐτή. Τότε διὰ τῆς βίας, τώρα διὰ τοῦ δόλου... καὶ διὰ τῆς βίας. Πάντες ἀμετάβλητοι οἱ σχοινοβᾶται οὗτοι, οἱ Ἀγίγγανοι, οἱ γελωτοποιοὶ οὗτοι πίθηκοι (καλῶ δὲ οὕτως τοὺς λεγομένους πολιτικούς). Μαῦροι χαλκεῖς κατασκευάζοντες δεσμὰ διὰ τοὺς λαοὺς ἐν τῇ βαθυζόφῳ σκοτίᾳ τοῦ αἰωνίου ἐργαστηρίου των...».

Στὴ «Γυφτοπούλα» ὑπάρχει ὁλόκληρο κεφάλαιο, τὸ Α΄ τοῦ Δευτέρου Μέρους, μὲ τίτλο «Ἱστορικὴ Παρέκβασις». Ἐκεῖ, συνοπτικὰ μνημονεύω, ἀναφέρεται ὁ Πλήθων ὡς «ὁ μετὰ τὸν Παραβάτην [Ἰουλιανὸν] δεύτερος Παραβάτης», ἡ ἐποχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη ὡς «ἀπροσδιόριστος ἐποχὴ» ὅπου ἡ μόνη θρησκεία εἶναι «ἡ ἔλλειψις

πάσης θρησκείας», ἡ ἱστορικὴ κριτική, εἰς ἣν οὐδεμίαν ἔχομεν [=ὁ Παπαδιαμάντης] ἐμπιστοσύνην». «Μόνον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς βασιλευούσης ἔπεσον οἱ πλεῖστοι τῶν λογίων τὸ ἔσχατον τοῦτον οἰκτρὸν πτῶμα [=ἢ ἐγίνονταν ἀρχαιολάτραι ὡς ὁ Πλήθων ἢ ἐνεκολποῦντο τὰ δόγματα τῆς Ρώμης]», καταδικάζεται τὸ «αἶσχος τοῦ αὐτομόλου καὶ δραπέτου» Βησσαρίωνος, ὑμνεῖται ὁ Μᾶρκος ὁ Εὐγενικὸς καὶ δίδεται παραπομπὴ στὸ «σύγγραμα τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου τὸ ἐπιγραφόμενον «Ὁ Ἀντίπαπας»». Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι κανεὶς δὲν ἔλαβε τὸν κόπο νὰ παραβάλει τὸ σύγγραμμα αὐτὸ μὲ τὸ κείμενο τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὅπως καὶ κανείς, πλὴν τοῦ γράφοντος, δὲν προσπάθησε νὰ ἐντοπίσει τὶς ἱστορικὲς πηγὲς τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη. Στὸ βιβλίο ὅπου κατέγραψα τὸ Ἀρχεῖο Ἀποστόλου Γ. Παπαδιαμάντη ἀφιέρωσα κάποιες σελίδες, στὶς ὁποῖες ἀπέδειξα ὅτι πηγὴ γιὰ τοὺς «Ἐμπόρους» ὑπῆρξε ἡ Ἱστορία τοῦ Παπαρρηγόπουλου καὶ γιὰ τὴ «Γυφτοπούλα» ἡ «Νεοελληνικὴ Φιλολογία» τοῦ Σάθα, καὶ προσέθεσα ὅτι σὲ ἄγνωστο ὡς τότε θρησκευτικὸ ἄρθρο τοῦ Παπαδιαμάντη, τὸ 1876 κιόλας, μνημονεύεται ὁ Νικόλαος Πολίτης καὶ ὁ Παπαρηγόπουλος. Ἂν θυμηθοῦμε καὶ τὴν ἀνακοίνωση τῆς Καίτης Πολυμέρου-Καμηλάκη ὅτι στὸ ἀρχεῖο Πολίτη σώζονται δύο ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Παπαδιαμάντη στὸν Πολίτη, συμπεραίνουμε, πρᾶγμα ὅλως ἐνδιαφέρον, ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης γνώριζε τὸ ἔργο τους καὶ συμμεριζόταν τὶς ἑλληνοκεντρικές τους θέσεις. Δὲν θὰ πρέπει, ἐπίσης, νὰ ἀποσιωπήσουμε κάτι ποὺ ἔχει κι αὐτὸ μείνει ἀσχολίαστο, στὸ ἴδιο κεφάλαιο: «Ὁ Γεώργιος Γεμιστός, πρὸς τοῖς ἄλλοις αὐτοῦ ἐ λ α τ τ ώ μ α σ ι , εἶχε καὶ ἕν ἐλάττωμα ἄγνωστον καὶ ἀνήκουστον κατ’ ἐκεῖνον τὸν χρόνον. Ἦτο εἷς ἐκ τῶν ὀλιγίστων, οἵτινες εἶχον συνείδησιν τοῦ ἐθνισμοῦ, καὶ ἡ καρδία του ἐφλέγετο ὑπὸ φιλοπατρίας». Τὸ νὰ γράφει ὁ Παπαδιαμάντης γιὰ «συνείδηση τοῦ ἐθνισμοῦ» ἐκεῖνα τὰ χρόνια ὡς «ἄγνωστον καὶ ἀνήκουστον» καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸν ὅρο αὐτό, ἀμφίσημα, τὴ λέξη «ἐλάττωμα» εἶναι κάτι ποὺ ἐξεικονίζει τὴν ὀξυδέρκεια καὶ λεπτότητα τῶν παρατηρήσεών του καὶ σὲ ἱστορικὰ ζητήματα.

Ἐντάσσοντας τὴν ἀπέχθεια τοῦ Παπαδιαμάντη κατὰ τῶν γραικύλων στὸ εὐρύτερο ἀντιδυτικὸ αἴσθημά του, θὰ παραθέσουμε ὁρισμένα χωρία ἀπὸ τὸ ἔργο του, πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν λεγομένων:

«Ἀλλὰ τί θὰ ἐχρειάζετο ἡ Θεολογικὴ Σχολή, ἂν ἔμελλε ν’ ἀσχολῆται ἀποκλειστικῶς εἰς «τετριμμένα» θέματα, καὶ νὰ ἐμπνέεται ἀπολύτως ἀπὸ τὰ συναξάρια; Τόσοι σοφοὶ ἄνδρες, φωστῆρες ἐκ τῆς Ἑσπερίας ἀνατείλαντες, μὲ τόσον παχεῖς μισθούς, καὶ νὰ μὴ μεταγγίσουν ὀλίγον ἀθεϊστικὸν πνεῦμα εἰς τὴν Ἑλλάδα!».

» Ὁ ἰατρὸς ἦτο καλὸς νέος, πλησιάζων εἰς τὸ τεσσαρακοστόν, ὑψηλός, λιγνός, πρόθυμος, ὄχι πολὺ σκληρὸς οὔτε πλεονέκτης. Ἦτο ἀπόφοιτός του ἐν Ἀθήναις πανεπιστημίου, καὶ δὲν τὸν εἶχε κολλήσει μανία, ἂν καὶ εἶχε τὰ μέσα, νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἑσπερίαν, ὅπως ἀγοράσῃ σοφίαν. […]

» τῶν τριῶν νεαρῶν ἡρώων τῶν προμάχων τῆς πίστεως καὶ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεών των […]

» εἰσάγων εἰς τοὺς ἱεροὺς ναοὺς κοινὰ καὶ ξενότροπα, νόθα καὶ ἀπαγορευμένα […]

» Ἀλλὰ τότε δὲν ὑπῆρχεν ἰδέα φυλετισμοῦ μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων λαῶν, ὑπῆρχε μόνον κοινὸς σύνδεσμος μεταξὺ ὁμοπαθῶν καὶ ὁμοδούλων, ἐνῷ τώρα; […]

» ἡ νοθεία ἡ ἐπιγενομένη εἰς τὸν θρησκευτικὸν βίον ὑπὸ καλλιτεχνικὴν μάλιστα ἔποψιν. Ὁ ἀπὸ τοῦ Βορρᾶ κατελθὼν χείμαρρος ἔφερεν ἐκτὸς τῶν ρουβλίων καὶ τῶν πολιτικῶν σκοπῶν, ἔθιμα τινὰ καὶ ἰδέας ἀπαδούσας εἰς γνησίας βυζαντινᾶς παραδόσεις […] Οὕτως εἶναι ἐλπίς, ἐνόσῳ τὰ εὐαγῆ ταῦτα ἱδρύματα ὑπάρχουν (καὶ θὰ ὑπάρχωσιν ἐνόσῳ ὁ ἔξω Ἑλληνισμὸς δὲν συνδιαφθαρῆ φεῦ! θρησκευτικῶς τέλεον μετὰ τῆς ἐλευθέρας γωνίας), εἶναι ἐλπὶς νὰ ἀντισταθῆ ἐκεῖ ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τῶν ξένων. Διότι ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος οὐδεμίαν ἐλπίδα συνδρομῆς βλέπομεν. Ἡ σημερινὴ δυνατὸν νὰ ὑπηρετῆ τὴν Ἑλλάδα ὡς κράτος, δὲν τὴν ὑπηρετεῖ ὅμως ὡς Ἔθνος, τοῦτο νομίζομεν ἡμεῖς.

Αὐτὸ τὸ μειονέκτημα ἡμῶν, ἂν εἶναι μειονέκτημα, ἓν ἀποδεικνύει, ὅτι ἡμεῖς ἐξωκειώθημεν ἄρα μὲ τὰ πάτρια, καὶ τὰ πονοῦμεν, ἐνῷ αὐτοὶ δὲν τὰ ἐγνώρισαν καὶ δὲν τὰ στέργουσι. Διότι ἂν ἀνετρέφοντο μ’ αὐτά, θὰ ἦσαν εὐχαριστημένοι, καὶ δὲν θὰ ἐζήτουν τὴν μεταβολήν.

» Καὶ ὅμως εὑρίσκονται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐκ τῶν ἡμετέρων τινές, τόσον ἐκφυλισμένοι, ὥστε νὰ θαυμάζωσι τὰ τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας!.

» Τώρα ἀναγκάζεταί τις νὰ ἀναγνωρίση ὅτι οἱ Οὐνῖται ἐκεῖνοι, καίτοι δογματικῶς ἐκπεσόντες, καλῶς ἔπραττον τηροῦντες τὰ πάτρια ὡς πρὸς τοὺς τύπους τουλάχιστον, καὶ μὴ ἐκφυλιζόμενοι, μὴ ἀπορροφώμενοι ἀπὸ τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν.

Αἱ εὐλαβεῖς κυρίαι ἀκρατῶς εὐρωπαΐζουσι, ἐγκαταλειποῦσαι ἀπὸ δεκάδων ἐτῶν ἤδη τοὺς ὀχληροὺς γυναικονίτας, διεχύθησαν ἐφ’ ἑκάτερα τοῦ ναοῦ […].

» Νὰ παύση π.χ. ἡ συστηματικὴ περιφρόνησις τῆς θρησκείας ἐκ μέρους πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἐπιστημόνων, λογίων, δημοσιογράφων καὶ ἄλλων. Ἡ λεγομένη ἀνωτέρα τάξις νὰ συμμορφωθῆ μὲ τὰ ἔθιμα τῆς χώρας, ἂν θέλη νὰ ἐγκλιματισθῆ ἐδῶ. Νὰ γίνη προστάτις τῶν πατρίων, καὶ ὄχι διώκτρα. Νὰ ἀσπασθῆ καὶ νὰ ἐγκολπωθῆ τὰς ἐθνικᾶς παραδόσεις.

» Νὰ μὴ περιφρονῆ ἀναφανδὸν ὅ,τι παλαιόν, ὅ,τι ἐγχώριον, ὅ,τι ἑλληνικόν. Νὰ καταπολεμηθῆ ὁ ξενισμός, ὁ πιθηκισμός, ὁ φραγκισμός. Νὰ μὴ νοθεύονται τὰ

θρησκευτικὰ καὶ τὰ οἰκογενειακὰ ἔθιμα. Νὰ καλλιεργηθῇ ἡ σεμνοπρεπὴς βυζαντινὴ παράδοσις εἰς τὴν λατρείαν, εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ναῶν, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ζωγραφικήν.

» Νὰ μὴ μιμώμεθα πότε τοὺς Παπικοὺς καὶ πότε τοὺς Προτεστάντας. Νὰ μὴ χάσκωμεν πρὸς τὰ ξένα. Νὰ στέργωμεν καὶ νὰ τιμῶμεν τὰ πάτρια.

» Εἶναι τῆς ἐσχάτης ἐθνικῆς ἀφιλοτιμίας νὰ ἔχωμεν κειμήλια, καὶ νὰ μὴ φροντίζωμεν νὰ τὰ διατηρήσωμεν. Ἂς σταθμήσωσι καλῶς τὴν εὐθύνην των οἱ ἔχοντες τὴν μεγίστην εὐθύνην.

» Νὰ ἐμφυσηθῇ ζωὴ χωρὶς νὰ ὑπάρχη, νὰ δοθῇ ἔμπνευσις ἐκεῖ ὅπου λείπει ἡ ψυχή!... Καὶ ποῦ εἶναι οἱ δόκιμοι ποιηταί μας;... Καὶ ἐὰν τοιοῦτοι ὑπάρχουν, αὐτοὶ ἐνδιαφέρονται περισσότερον διὰ τὸν Νὶτς καὶ τὸν Ἴψεν παρὰ διὰ τὰ κατ’ αὐτοὺς σκουριασμένα ντόπια πράγματα.

» Μόνον παρ’ Ἀσιανοῖς [...] ταῦτα εἶναι τὸ ἕν ἄκρον. Τὸ ἄλλο ἄκρον ἀπαντᾶ εἰς τὰ ἤθη τῶν Ἑσπερίων [...] ὁποῖον φ ρ α γ κ ι κ ὸ ν ἄρωμα [...] Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός, ὅπως καὶ ὁ Ὀ ρ θ ό δ ο ξ ο ς Χριστιανισμὸς καὶ αὐτὸ τὸ προϊὸν καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος, θέλουσι τὴν ἐν μέτρῳ προσπέλασιν καὶ παρρησίαν τῶν δύο φύλων [...].

» Ἄμυνα περὶ πάτρης θὰ ἦτο ἡ εὐσυνείδητος λειτουργία τῶν θεσμῶν, ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή, ἡ χρηστὴ διοίκησις, ἡ καταπολέμησις τοῦ ξένου ὑλισμοῦ καὶ τοῦ πιθηκισμοῦ, τοῦ διαφθείραντος τὸ φρόνημα καὶ ἐκφυλίσαντος σήμερον τὸ ἔθνος, καὶ ἡ πρόληψις τῆς χρεωκοπίας».

(Πηγή: "Ενωμένη Ρωμηοσύνη")